

Η γλωσσολογική ιδεολογία του Μανόλη Τριανταφυλλίδη

Η Αλληλογραφία του Τριανταφυλλίδη πολυφωνική μαρτυρία της εποχής του

του **Σ. Α. Μοσχονά**

Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Αλληλογραφία. 1895-1959*.

Φιλολογική επιμέλεια: Παν. Μουλλάς, Μαρία Βερτσώνη-Κοκόλη, Έφη Πέτκου. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Θεσσαλονίκη, 2001.

770 σελς

Η Αλληλογραφία του επιφανούς γλωσσολόγου Μανόλη Τριανταφυλλίδη (1883-1959) αποτελεί τον τελευταίο τόμο των Απάντων του – τον δέκατο τόμο, αν υπολογίσουμε και το αυτοτελώς εκδομένο *Τα οικογενειακά μας ονόματα* (1982).

650 επιστολές ανθολογούνται στον τόμο αυτό. Όπως εξηγείται στα Προλεγόμενα, αποκλείστηκαν όσες είχαν ευκαιριακό και επουσιώδες περιεχόμενο. Ο Τρ. είναι ο αποστολέας 321 επιστολών, ο παραλήπτης των υπολοίπων. Οι επιστολές προς τον Τρ. προέρχονται από 192 διαφορετικούς αποστολείς — διασπορά που σημαίνει ότι ο Τρ. δεν είχε αφοσιωμένους pen pals, ούτε ήταν ο ίδιος. Είχε όμως διακεκριμένους συνομιλητές. Συγκαταλέγεται σε αυτούς ο Sigmund Freud και ο Alfred Adler. Το έργο του πρώτου ο Τρ. το πρωτοπαρουσίασε στο ελληνικό κοινό το 1914· είναι επίσης γνωστό ότι ο Τρ. είχε αναζητήσει στην ψυχανάλυση βοήθεια για την «ψυχονεύρωση» που φαίνεται πως τον ταλαιπωρούσε κυρίως στη νεανική του ηλικία (βλ. σ. 144-5). Επίσης, αλληλογραφεί με τον Ψυχάρη (δυστυχώς, σώζονται μόνο δύο γράμματά του) τον πηγαίο Π. Βλαστό, τους συνοδοιπόρους του στον Γλωσσικό Όμιλο Δ. Γληνό και Α. Δελμούζο, τον Karl Krumbacher και πολλούς άλλους (επιστήμονες, λογοτέχνες, πολιτικούς, εκπαιδευτικούς).

Η χρονολογική παράθεση των επιστολών επιτρέπει να ξεδιπλωθούν οι πνευματικές αναζητήσεις και οι συγκρούσεις μιας ολόκληρης εποχής. Σχηματίζεται σιγά-σιγά μια πολυφωνική «αφήγηση», που αιχμαλωτίζει το ενδιαφέρον του αναγνώστη, ακόμη και εκείνου που δεν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τα γλωσσοεκπαιδευτικά ζητήματα. Όπως κάθε αφήγηση, έχει και αυτή τις ανατροπές της: για τη διάλυση του Γλωσσικού Ομίλου, λ.χ., μαθαίνουμε από σειρά επιστολών της Ευδοκίας Αθανασούλα (σ. 364 κ.ε.), μιας μάλλον ελάσσονος συγγραφέως παιδικών βιβλίων· το προφορικό, θερμό ύφος των επιστολών της καταφέρνει να αποκαλύψει για το μείζον αυτό συμβάν πολύ περισσότερα από όσα έχουν εντωμεταξύ γραφτεί σε περισπούδαστες αναλύσεις των ειδικών. Η συμπερίληψη επιστολών όπως της υπ' αριθ. 537 (σ. 586-590) από τον Αντώνιο Σιγάλα (καθηγητή φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης από το 1926 μέχρι το 1946, «οπότε απολύθηκε για πολιτικούς λόγους») πείθει ότι η επιλογή έγινε αμερόληπτα, χωρίς οπισθοβουλία: η επιστολή αυτή καταγγέλλει τη δημιουργία ενός πανεπιστημιακού κατεστημένου και δίνει μια τελείως διαφορετική εικόνα από αυτήν που επιμελώς καλλιεργείται μεταπολεμικά για το «προοδευτικό» Α.Π.Θ.

Οι βασικές γραμμές στη ζωή και στο έργο του Τρ. είναι πλέον γνωστές (βλ. το εξαιρετο χρονολόγιο του Ξ. Α. Κοκόλη στο *Μανόλης Τριανταφυλλίδης: Επιλογή από το έργο του*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1982, σ. ια'-ογ'· στην αλληλογραφία του Τρ. με την Πηνελόπη Δέλτα βασίζεται επίσης σε μεγάλο βαθμό η υποδειγματική

εργασία του Εμμ. Κριαρά «Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917», δημοσιευμένη στο *Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του δημοτικισμού*). Η ζωή του Τρ. δεν είχε πολλά μυστικά. Οι επιστολές που συγκεντρώνονται στην Αλληλογραφία του υπόσχονται πάντως να μας αποκαλύψουν λανθάνουσες όψεις του έργου του. Μας βοηθούν να καταλάβουμε τη γλωσσολογική του *ιδεολογία*.

Είναι λάθος, πρώτα απ' όλα, να παρουσιάζεται ο Τρ. ως «θεμελιωτής της νεοδημοτικής» (όπως το θέτει η Έφη Φαλίδα στο ρεπορτάζ της με αφορμή την έκδοση της Αλληλογραφίας, «Θεμέλια Νεοδημοτικής», «Τα Νέα», 2/4/01). Είναι αλήθεια ότι τον όρο αυτόν του Krumbacher ο Τρ. τον υιοθέτησε αρχικά (βλ. λ.χ. σ. 134), αλλά σταδιακά τον εγκαταλείπει, δείχνοντας σαφή προτίμηση στους όρους «κοινή», «εθνική», ακόμη και «κρατική» γλώσσα («γραμματική του Κράτους», επιμένει να αποκαλεί τη γραμματική του· βλ. σ. 546). Γράφει το 1917 στον Φαίδωνα Κουκουλέ, εξηγώντας τον όρο «κοινή ομιλούμενη γλώσσα»: «η γλώσσα αυτή είναι η δημοτική του λαού, αλλά με τις απαραίτητες συμπληρώσεις και αλλαγές, για να υψωθεί σε κοινή εθνική γραφομένη γλώσσα» (σ. 296). Ο Τριανταφυλλίδης είναι ο πατέρας της «νεοελληνικής κοινής», όχι κάποιας ιδιαίτερης ποικιλίας της «δημοτικής».

Η Αλληλογραφία αποκαλύπτει επίσης πόσο πολύ απασχολούσαν τον Τρ. τα ζητήματα του γλωσσικού σχεδιασμού και της γλωσσικής πολιτικής. Ο Τρ. ήταν planner, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο δημοτικιστή. Την αρχική του αβεβαιότητα για το «σχέδιο» που πρέπει να ακολουθήσει (βλ. σ. 85) διαδέχεται η σύλληψή του μιας διαρκούς γλωσσικής —κρατικής— πολιτικής «που να αγκαλιάζει το γλωσσικό μας ζήτημα στην ολότητά του και να αποβλέπει σε καλύτερη εναρμόνιση παιδείας και κράτους με τις γλωσσικές ανάγκες του έθνους», σύμφωνα με την περίφημη διατύπωση στην ομιλία του «Δημοτικισμός» (*Άπαντα*, Ε', σ. 225). Είναι εντυπωσιακό να παρακολουθεί κανείς τον άνθρωπο να ενηλικιώνεται, να ωριμάζει, να γίνεται ο εαυτός του (εγκαταλείποντας σταδιακά την «σχεδόν τελεία απραξία», τη «συντριβή», την «αδιάκοπη ακεφιά», τη «μελαγχολία», για τα οποία τον επιπλήττει η Πηνελόπη Δέλτα) τότε μόνον όταν καταφέρνει να είναι μαζί με άλλους σ' αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «προσπάθεια ομαδικής προσπάθειας» (σ. 330).

Από νωρίς επίσης διαμορφώνεται ο γλωσσικός *σχετικισμός* του Τρ., η αντίληψή του δηλαδή για το ιδιαίτερο «ήθος», το «πνεύμα» ή το «γραμματικό ιδανικό» που πρέπει να υπηρετεί η γλώσσα. Αν η καθαρεύουσα είναι γλώσσα της «αρχαιομανίας», της «ξενολατρείας», της «ψευτιάς», της «προσποίησης», του «ατομισμού» και της «προχειρότητας» που χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία και πολιτική εν γένει, η δημοτική είναι η «ζωντανή», «αληθινή» γλώσσα «του λαού», η γλώσσα της «προόδου» και της «προκοπής», για την καθιέρωση της οποίας χρειάζεται «πνευματική επανάσταση» (βλ. σ. 123, 160, 214, 330· πβ. *Άπαντα* Δ', σ. 178, 424· Ε', σ. 210, 483-490· ΣΤ', 65-66· Ζ', σ. 217). Δεν αρκεί κανείς να γράφει τη δημοτική· πρέπει και να σταματήσει να «συλλογίζεται στην καθαρεύουσα» (σ. 157).

Η γλωσσολογική ιδεολογία του Τρ. συναρτάται επίσης με τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα. Αν και η γλωσσολογία του είναι παραδοσιακή επειδή είναι κατά βάση λεξιλογική (ο Τρ. ήταν μανιακός των λέξεων και συχνά με τις επιστολές του ζητάει λεξιλογικές πληροφορίες), οι έρευνές του ωστόσο παρουσιάζουν πολλά στοιχεία νεωτερισμού: η αντίληψή του για το γλωσσικό ζήτημα βασίζεται σε στέρεη συγκριτική προοπτική, όπως επιβεβαιώνουν οι επιστολές του από και για την Ελβετία, και η γλωσσική ποικιλία που καταγράφει ο Τρ. δεν είναι διαλεκτική, με την

παραδοσιακή έννοια· τον απασχολούν οι δάνειες λέξεις, τα ντόρτικα, οι συνθηματικές γλώσσες, η γλώσσα των Ελλήνων της Αμερικής, η μίξη. Ο Τρ. μπορεί να θεωρείται πρόδρομος εντελώς σύγχρονων τάσεων στην *κοινωνιογλωσσολογία*.

Μετά το ταξίδι του στην Αμερική (1939), ο Τρ. αρχίζει να ενδιαφέρεται πιο συστηματικά για τη διδασκαλία της ελληνικής σε ομογενείς και «ξενόγλωσσους». Έχει ήδη ασχοληθεί με τη διδασκαλία της ελληνικής στα σχολεία της Μακεδονίας: «η γλωσσική αφομοίωση [των Σλαβομακεδόνων] δεν μπορεί να γίνει παρά με τη ζωντανή γλώσσα, και η γλώσσα αυτή πρέπει να καθιερωθεί στα σχολεία της Μακεδονίας.» («Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας», *Άπαντα*, Δ', σ. 257). Το ζήτημα της διδασκαλίας της ελληνικής σε ομογενείς και ξένους τον απασχολεί πάντα από τη σκοπιά της αφομοίωσης: πώς να αφομοιωθούν οι «ξένοι» και οι μειονότητες, πώς να μην αφομοιωθούν οι Έλληνες μεταξύ ξένων (στην Αμερική, στην Τουρκία κ.α.: βλ. σ. 253, 521, 509-11, 665-6). Είναι εντελώς νέο βήμα για τον δημοτικισμό αυτή η μετάβαση από τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας. Μόλις τα τελευταία χρόνια γίνεται κάπως πιο συστηματικά η διδασκαλία και η μελέτη της ελληνικής ως ξένης. Το βήμα αυτό το είχε προετοιμάσει ο Τριανταφυλλίδης.

Ήταν «συντηρητικός» ο Τριανταφυλλίδης; Πολλά έχουν γραφτεί για τον συντηρητισμό και τη «μετριοπάθειά» του, ιδιαίτερα μετά την κατηγορία του Ψυχάρη για «γλωσσικό συμβιβασμό». Σε μια επιστολή του στον Αλέκο Ζάννα ο Δελμούζος λέει ότι «ο Τριανταφυλλίδης είναι ... από τους πιο συντηρητικούς τύπους». Παρόμοια γνώμη είχε και ο Τρ. για τον Δελμούζο: «ο Δελμούζος ... πάντα λίγο συντηρητικός», θα γράψει στον Δημήτρη Πετροκόκκινο (σ. 125). Στα 1948 αισθάνεται την ανάγκη να απολογηθεί στον Roger Millieux: «Πολλοί στην αρχή με κατηγορούσαν πως δείχνομαι με το παραπάνω συντηρητικός. Έπειτα από λίγα χρόνια οι περισσότεροι από αυτούς με δικαίωσαν τουλάχιστον έμπραχτα. Το κακό είναι πως μερικοί τους τράβηξαν και πιο δεξιά!» (σ. 544).

Δεν αποτελεί παράδοξο ότι η εξαιρετική αυτή έκδοση πέρασε σχεδόν ασχολίαστη στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο, που έχει γίνει τα τελευταία χρόνια κράχτης «ευπώλητων». Ο Τριανταφυλλίδης είναι αναγνωρισμένο και τιμημένο πρόσωπο των ελληνικών γραμμάτων. Υποψιάζομαι όμως πως εξακολουθεί να μην είναι από τις πιο αγαπημένες προσωπικότητες του δημοτικισμού. Ίσως ενοχλούν ακόμη ο «συντηρητισμός» του, η μετριοπάθειά του, το συμβιβαστικό του πνεύμα, η ανοχή του στα λόγια στοιχεία της γλώσσας, ίσως και οι αριστοκρατικές του καταβολές (βλ. πληροφορίες για το γενεαλογικό του δέντρο στη σ. 358). Δεν αρέσει αυτό το –εν μέρει κατασκευασμένο- «προφίλ» σε ορισμένους όψιμους δημοτικιστές που θα ήθελαν στανικώς να συντηρήσουν, στο επίπεδο της ρητορικής μάλλον παρά των έργων, το πνεύμα «κοινωνικής αγωνιστικότητας» του δημοτικισμού, ενός κινήματος που τελείωσε οριστικά με την πολύ καθυστερημένη μεταρρύθμιση του 1976. Και ίσως να βαραίνει ακόμη πάνω στον Τριανταφυλλίδη το γονικό ανάθεμα του «γλωσσικού συμβιβασμού».

*

Η επιστολή αποτελεί μια σχετικά αυθόρμητη εκδήλωση των γλωσσικών προτύπων του συντάκτη της, ακόμη και αν αυτός είναι μεταρρυθμιστής γλωσσολόγος, αναμορφωτής της ορθογραφίας, μανιακός διορθωτής. Εντυπωσιάζει πόσο σημερινή, πόσο ζωντανή είναι η γλώσσα του Τρ., άρα πόσο βαθιά έχει σφραγίσει ο Τρ. τα σημερινά πρότυπα του γραπτού λόγου. Οι επιμελητές δεν εξομαλύνουν την ορθογραφία και δεν διορθώνουν τις πολυτυπίες (π.χ. «εκλεχτούν» και «εκλεγούν»),

«μιχτή» και «μικτή»), επιτρέποντάς μας να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη του ύφους του Τρ. (τα πρώτα γράμματά του είναι γραμμένα στην καθαρεύουσα). Εντυπωσιάζουν ορισμένοι ακαθιέρωτοι νεολογισμοί, βασισμένοι πάντως σε καθιερωμένα μορφολογικά πρότυπα («προοδοποίηση», σ. 478· «αναγνωσματοποίηση», σ. 495· κ.ά.).

Από εκδοτική άποψη, η Αλληλογραφία του Τριανταφυλλίδη αποτελεί έναν ερευνητικό άθλο. Δύσκολο να εκτιμηθεί πόση εργασία απαιτήθηκε όχι μόνο για τον εντοπισμό των επιστολών αλλά και για την ταύτιση προσώπων και πραγμάτων που αναφέρονται σε αυτές. Η πραγματολογική τεκμηρίωση άρτια. Τα σχόλια μετά από κάθε επιστολή απολύτως κατατοπιστικά. Οι κατάλογοι και τα λεπτομερή ευρετήρια αυξάνουν τη χρηστικότητα του τόμου. Παρέχεται μετάφραση των επιστολών που είναι γραμμένες αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά. Από κάθε άποψη, η έκδοση αυτή αποτελεί συμβολή στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος και στην ιστορία του νεοελληνικού πολιτισμού.